

Bondekone i brydningstid

Livet i landbruget har ændret sig meget i den danske efterkrigstid. Det gælder både for husmænd og gårdejere, men også for deres hustruer og børn. I denne erindringsartikel fortæller Karen Margrethe Karkov, født 1945, om sit liv som husmandsdatter og siden gårdmandskone med udeerhverv.

En barndom i Vestjylland

Når jeg har påtaget mig at beskrive mine tanker og refleksioner om tiden som bondekone 1977 – 2009, er det naturligt for mig at gå tilbage til min egen opvækst på landet i efterkrigstiden, hvilket er det, som har været med til at forme mig som person. Hvilke vilkår og hvilke værdier fik jeg med mig hjemmefra som barn på et husmandsbrug i 1950'erne?

Jeg er vokset op i Vestjylland som den yngste af 5 børn på et mindre stats-husmandsbrug, som mine forældre byggede i 1929. Tillige efternøler, født lige før Danmarks befrielse. Jeg har således ikke – i modsætning til mine søskende – oplevet tyske soldater i området, patronhylstre, varemangel, rationeringsmærker – ting, som gjorde et dybt indtryk på dem og prægede deres daglige liv.

Der herskede stor sparsommelighed i vores hjem. Der var én frikadelle per barn, og vores far havde nærmest eneret på den hjemmelavede rullepølse. Vi fik meget tidligt lært at skrabbe tallerkenen så grundigt efter første ret, at eftermaden kunne spises af den samme tallerken.

Til ejendommen hørte 28 tønder land, syv køer og kalve, fire grisestier, to heste og cirka 40 høns. Far og mor hjalp hinanden med stald- og markarbejdet, og helt naturligt indgik vi børn i alt forefaldende: roehakning, høbjærgning, høst med selvbinder, og hvad der deraf fulgte, kartoffeloptagning, hvor vi i ugevis kravlede rundt på jorden og samlede forråd til vinteren. Desuden have- og husarbejde. Som det var almindeligt dengang, var det mor, som forestod alt husarbejde, bistået af os børn. Der var årlig juleslagtnings, fernisering af trægulve, storvask i gruekedel. I årene, indtil vi fik malkemaskine, malkede mor morgen og aften. Alt foregik i sindigt tempo. Og når vi børn hjalp til, blev der aldrig jaget på os. Der var således også ind imellem god tid til at lege med hund og kat.

I løbet af 1950'erne kom mekaniseringen såvel ude som inde. I 1951 fik vi badeværelse med varmt vand, malkemaskine, og det sorte komfur blev erstattet af gasapparater. Før vi fik badeværelse, forrettede vi vores nødtørft i stalden. Lidt senere fik vi støvsuger og telefon, og saltkarret i kælderen blev erstattet af

et medlemskab af et frysehus i Alslev. Hertil transporterede vi det nyslagtede grisekød pakket i småpakker – og hentede det igen på faste åbningstider. Den største forandring var en Ferguson 35, som vi købte i 1957, og vi måtte dermed sige farvel til hestene; jeg kan endnu huske den formiddag, de blev hentet af den lokale vognmand – til slagtning. Far var absolut ikke moderne indstillet, men kunne samtidigt mærke, hvad de mange års slid havde gjort ved kroppen. Han nærmede sig de 60 år og følte sig samtidig presset af den teknologiske udvikling.

Det var en utrolig tryk opvækst at følge årets gang – en “tryk trummerum”, for det var også ind imellem lidt kedeligt. Men vi vidste altid, hvor vores forældre var, og hvad de lavede, og vi forstod nødvendigheden af, at tingene blev gjort, når vejr og vind var til det.

Far og mor havde begge været på højskole; de var glade for at læse, interesserede i sang og musik, gik i kirke og deltog i de kulturelle ting, man kunne overkomme på cykel. De fik aldrig bil. Far spillede violin, hvilket han havde lært sig i de lange vinteraftener som karl på landet.

Mine forældre snakkede aldrig økonomi. Far var autoriteten og den, der tog beslutningerne. Han havde ingen drøm om at udvikle eller udvide vores landbrugsproduktion for dermed at forøge indtægten. For ham var det livsformen: mange timers arbejde, roligt tempo og tid til pauser eller snak med naboen ved markskellet.

Ungdom og uddannelse

Det lå ikke så meget i tiden at diskutere, hvad man som barn og ung havde anlæg og evner for. Mine forældre havde ikke ambitioner på den måde. Jeg ville meget gerne have et klaver og lære at spille. For en gangs skyld blev der talt økonomi – vi havde hverken råd – eller plads – til sådan et møbel.

Der var dog lidt tale om, at jeg efter 7. klasse havde mulighed for at fortsætte på realskole i Varde, men det tiltalte mig ikke på det tidspunkt. Jeg ville hellere ud at tjene mine egne penge og blev ansat på en gård i nabosognet, hvor jeg deltog i arbejdet ude og inde. Jeg skulle blandt andet tømme og vaske et pænt antal mælkejunger, som var kommet retur fra mejeriet, deltage i tærskning og roeoptagning. Desuden skulle jeg bistå med madlavning og andet husligt arbejde. Stemningen i hjemmet var langt fra harmonisk, så jeg blev hurtigt klar over, at det ikke var som ung pige på landet, jeg skulle lægge mine fremtidige kræfter. Apropos forældreambitioner, så var det nærmest en selvfølge, at jeg – som mine søskende – fik et ophold på Staby efterskole i 5 måneder sammen med 159 andre unge piger. En god og lærerig oplevelse, og det var sundt at prøve at leve i internat.

I 1961 kom jeg så i lære i Lunde brugsforening, som ligger lidt nordvest for

Varde. En drøm, jeg havde haft – at gå at betjene kunder, iført hvid kittel og røde træsko. Vi var tre ansatte i butikken ud over uddeleren, og det var en blandet landhandel, hvor vi solgte stort set alt – kolonial, isenkram, manufaktur og metervarer, garn, maling, værktøj, søm og skruer. Desuden benzinsalg i alle variationer. Jeg boede hos uddelerfamilien og deltog i det aktive ungdomsliv, som fandtes dengang – sport, dilettant, ungdomsmøder med foredrag og bal i forskelligt foreningsregi! Salget til de enkelte kunder blev skrevet i kontobogen – en slags medlemsbog, hvor man betalte én gang månedligt med mindre, man lavede en anden aftale.

Under læretiden fik jeg mit klaverønske opfyldt, idet jeg investerede i et godt, brugt Hornung & Møller og begyndte at gå til undervisning. Klaveret var dyrt i forhold til nu: 3000 kroner med 1000 kroner i udbetaling og 100 kroner i månedlige afdrag. Jeg er aldrig blevet virtuøs, men klaveret har fulgt mig og er her stadig. I det hele taget har musik altid betydet meget for mig – især den klassiske – og jeg går gerne til klassiske koncerter og opera. For nogle år siden begyndte jeg at spille harmonika – et lystigt instrument, som i modsætning til klaveret, et let at transportere.

I min familie, har der altid været tradition for at tage på højskole. Det havde begge mine forældre været samt tre af mine søskende.

Derfor valgte jeg et ophold på Frederiksborg højskole i 1964-65. Under mit ophold fik skolen besøg af en ung israeler, som boede i en kibbutz i det nordlige Israel. Han talte varmt om sit land og den pionerånd og entusiasme, som herskede der, så det endte med, at vi var tre fra holdet, som meldte os som frivillige til et kibbutzophold i tre måneder. Vi var sammen med andre danskere og unge fra forskellige europæiske lande, hvor vi fortrinsvis plukkede æbler. Det blev en stor oplevelse at færdes rundt i landet, idet vi på sabbatten tog på stop til de gamle seværdigheder. Det var min første udenlandsrejse.

I 1960'erne var der højkonjunktur i Danmark – de glade tressere – med stor udvikling indenfor snart sagt alle områder: industri, landbrug og byggeri. Det var i de år, de første gæstearbejdere fra Tyrkiet kom til Danmark. Der var brug for dem i industrien. For vi unge var der ligeledes mange muligheder for jobs.

Selvom jeg havde været glad for butikslivet, havde jeg taget kursus i maskinskrivning og stenografi, hvilket gav mig chance for at søge et job i sparekassen i Ribe – på favorable vilkår, idet jeg på 2 år blev uddannet sparekasseassistent. Det var på den tid, hvor man i pengeinstitutter gik over til EDB, så alt det arbejde, som tidligere foregik manuelt med kassestrimmel og regnemaskine, blev overtaget af elektronik. En tid i rivende udvikling, som også viste sig at kunne være ensformig og fremmedgørende. Så tidligere tiders håndskrevne sparekasebøger blev erstattet af maskinskrevne opgørelser.

I sparekassen havde vi alle typer kunder – også dem, som havde det svært.

Ikke bare økonomisk, men også helbredsmæssigt og socialt. Jeg mærkede en særlig interesse for disse mennesker, som på forskellig vis havde svært ved at få tingene til at lykkes. På et tidspunkt blev jeg kaldt ind til direktøren, idet han havde konstateret, at jeg havde bevilget et overtræk til en kvinde, som på alle måder var hårdt trængt. Han lod mig klart vide, at sparekassen jo ikke var noget socialkontor, og såfremt det var den praksis, jeg ville anvende, var det måske en ide at give sig til noget andet.

Når jeg nu ser tilbage på den tid, kan jeg konstatere, at jeg var meget søgende og kunne ikke se mig selv arbejde i disse jobs på livstid, hverken i butik eller i et pengeinstitut, selvom det på den tid nærmest var en livsforsikring – det troede man i hvert fald – at være ansat i sådan et job med pension. Jeg havde lyst til en mere intens kontakt med mennesker, end såvel butiks- og sparekasseliv gav mulighed for. Såfremt jeg skulle videreuddannes, ville det betyde yderligere skolegang, hvilket jeg efterhånden også havde fået meget lyst til. Jeg følte, at jeg manglede noget elementær viden og havde for eksempel aldrig lært matematik eller sprog, bortset fra lidt aftenskole-engelsk samt de engelskkundskaber, jeg havde fået under kibbutzopholdet. Inden jeg forlod sparekassen, havde jeg besluttet mig for at læse til socialrådgiver. Jeg var 26 år og uden kæreste, hvilket gav mig friheden til at gøre, hvad jeg fandt bedst.

Men først ville jeg til Kungälv – en fælles, nordisk højskole, beliggende nord for Göteborg. Der havde min bror og svigerinde været, og de havde talt begejstret derom. Det blev fantastiske otte måneder i samvær med andre unge fra hele Norden.

Derpå bosatte jeg mig i Esbjerg for at starte på et toårigt realkursus fra eftermiddag til først på aftenen, mens jeg havde butiksarbejde om formiddagen. De anderledes økonomiske forhold betød, hvad nogle vil betegne som en social deroute: Jeg måtte sælge min forholdsvis nye Morris Mascot samt mit fjernsyn, idet jeg blev nødt til at spænde livremmen ind – med Statens Uddannelsesstøtte på 500 kroner per måned samt deltidsjob.

Lige før realeksamen mødte jeg Gert – ung, glad entusiastisk landmand på 20 år – jeg var 28 år. Gert var soldat i Varde, mens jeg tog HF i de fag, som var nødvendige for adgang til socialrådgiveruddannelsen, som også kunne foregå i Esbjerg, og som jeg startede på i 1975. Kort derefter tog Gert til USA i ni måneder – det var et stærkt ønske for ham at stifte bekendtskab med livet og landbruget der.

Umiddelbart efter hjemkomsten skulle Gert på landbrugsskole, og jeg skulle ud i et års praktik to forskellige steder. Vi besluttede at søge til Sønderjylland og blev bosat i Gråsten. Jeg var i første omgang i Tinglev kommune og senere på Augustenborg sygehus. Det var for os begge vores første møde med denne dejlige landsdel. Vi nød den smukke natur og den charmerende dialekt, som vi

dog af og til havde svært ved at forstå. Jeg var kommet ud i “det virkelige liv” i en tilsyneladende fredelig landkommune og blev bekendt med, at der bag facaderne rundt omkring i de små hjem ikke kun hersker lutter idyl. Praktikken på Augustenborg blev noget af et chok. Jeg havde ikke drømt om, at forholdene var så kummerlige med sovesale for patienterne uden mulighed for privatliv. Heldigvis skete der store forbedringer inden for psykiatrien i løbet af 1980’erne.

Hjemmet i Immervad

I sommeren 1977 begyndte vi at se på ejendomme, men der var meget få til salg. Områderne var Vest- og Sønderjylland. Beslutningen om køb af “Immervad”, der ligger i den sydligste udkant af Vojens Kommune, som det hed den gang, blev truffet tre dage før vores planlagte bryllup i august 1977. Jeg manglede stadig et år i at være færdig med min uddannelse, men havde mulighed for at bo hos mine svigerforældre i Bramming for så at være kone og landhusmor i weekenderne.

Vi overtog en gård på 55 hektar, en tidligere hærvejskro, som var smukt og fredfyldt beliggende nær den gamle Immervad bro. Der var et stort lindetræ i gårdspladsen og blodbøg i haven. Dog var gården nedslidt såvel ude som inde. Stuehuset var bygget i 1871 og sparsomt vedligeholdt. Rummene fra kroens tid – det vil sige indtil 1920 – var intakte. Grundplanen på 200 kvadratmeter indeholdt bryggers, gang, badeværelse, køkken, spisekammer med kælder og saltkar, soveværelse, tre stuer skilt med dobbeltdøre, to værelser plus gang og trappe til første sal, hvor der lå et stort værelse. Der var gamle vinduer med enkeltglas, så vi det første efterår måtte bruge cirka 25 kilo kit til at tætné. Den følgende vinter brugte vi 1000 liter fyringsolie på tre uger, selvom der kun var varme på i de rum, vi anvendte. I køkkenet var der fem forskellige slags tapet, og enkelte steder hang der løse ledninger ud af væggen.

Ved familie og venners hjælp fik vi ret hurtigt klaret det mest nødvendige og fik malet de rum, vi færdedes i – i 70’er farver: murstenrødt i køkkenet, flødechokoladebrunt i soveværelset med arvede, hvide, hjemmehæklede gardiner og, gamle mørklægningsgardiner fra krigens tid, som vi havde fundet på loftet, og som min søster malede og dekorerede. I stuen blev der strågult med ostelærredsgardiner og afsyrede dobbeltdøre.

Et par måneder efter overtagelsen af gården døde Gerts onkel pludseligt. Han var ungkarl og havde min svigermors fødegård i nærheden af Føvling, og alt indbo stod der fra hans forældres tid. Da indboet skulle deles, arvede vi mange ting – blandt andet hvide soveværelsesmøbler med toiletmøbel, røde plysmøbler, borde og pindestole – alt sammen smukke og solide, klassiske møbler fra 1910. Desuden fik vi en del linned, blandt andet overlagener med monogram og hæklet mellemværk, som blev til gardiner i spisestuen. Alle disse

Figur 1. Immervad i solskin 1992. Foto: privat eje.

ting var som skabt til de rammer, vi var havnet i, og betød, at vi stort set ikke behøvede at investere i indbo. Det blev både personligt og billigt!

Det var noget af en omvæltning for os at blive selvstændige og ægtepar på deltid. Jeg havde travlt med at færdiggøre min uddannelse, men i weekenderne lavede jeg mad og købte ind til den kommende uge, så Gert og en ung medhjælp havde noget at leve af. Hvis medhjælperen havde fri, var jeg enkelte gange ude i stalden at fodre kalve. Det var også i weekender, vi havde gæster, idet familie og venner gerne ville se, hvor vi var havnet. De gav samtidig en hjælpende hånd, for der var nok at tage fat på. Selvfølgelig var det en stor dag, da jeg en aften i juni 1978 kunne flytte hjem med eksamensbeviset i hånden. Jeg fik ret hurtigt et fuldtidsjob som ferievikar på de sønderjyske sygehuse, Haderslev, Aabenraa, Gram og senere vikarjob på Sønderborg sygehus.

Landhusmor og udearbejde

I slutningen af 1978 ansatte vi en voksen karl. Vi havde samtidig taget en ny stald i brug, og bedriften blev kraftigt udvidet. Karlen spiste og boede hos os og havde familiær status på den måde, at han som hjemmemenneske sad i stuen hos os hver aften. Fik han kammerater på besøg, kom de helt naturligt ind i stuen. Jeg var gravid, havde udearbejde og skulle nu for alvor til at finde ud af at føre en husholdning. Det blev noget af en ilddåb, idet jeg jo egentlig aldrig rigtig havde lært at lave mad og føre hus. Jeg fandt jo ud af, at allerede inden det varme måltid var fortæret af to, senere tre voksne, hårdtarbejdende mænd, skulle jeg have det næste måltid i tankerne. Køleskabet skulle selvfølgelig indeholde mad til frokost med videre. Da vi havde ti kilometer til bageren og adskillige kilometer til købmanden, skulle der selvfølgelig planlægges. Jeg bagte boller og franskbrød og lærte også ret hurtigt ved hjælp af "Køkkenbog for unge piger", som stammede fra efterskolen, hvordan ganske almindelig hverdagsmad skulle tilberedes. Jeg ringede af og til og spurgte min mor, men hun havde aldrig lavet mad efter opskrift og tog det hele "på slump". Det var den gang almindeligt med to retter – og da vi jo havde mælken lige ved hånden, blev der ofte serveret sagovælling eller risengrød før kødretten. Der var gode, gamle æbletræer i haven, så der blev kogt æblemos i lange baner.

Vi slagtede gris med mellemrum med hjælp fra den lokale hjemmeslagter. Derudover spiste vi en del oksekød – af skiftende kvalitet – idet vi sommetider måtte nødslagte et kreatur. Det var – især i starten – en stor opgave, at få udnyttet alt på et kreatur. Så vi svømmede i kraftben. Hvis nødslagtningen foregik derhjemme, kunne det være svært at få de optimale temperaturer under hængningen, så kødet blev modnet tilfredsstillende. Heldigvis kom trykkogeren på mode – et redskab, jeg stadig er meget glad for. Dengang kunne den

få selv det sejeste oksekød nogenlunde mørt. Tillige var den rigtig god at koge suppe i, så vi kunne anvende de mange kraftben.

Som regel havde vi køkkenhave, om end med skiftende afkast. For det meste havde vi dog lidt kartofler, gulerødder, salat og persille. Vi fik også et drivhus, hvis udbytte i form af tomater og agurker var et godt supplement til sommermaden.

Vi har i årenes løb haft udelukkende solide og samvittighedsfulde unge mennesker ansat, og vi har haft mange, gode samtaler under måltiderne omkring køkkenbordet. At jeg i mit arbejde mødte mennesker fra andre samfundslag, betød, at snakken ikke kun kom til at handle om landbrug, hvilket jo ellers var et naturligt emne. Kost og logi var jo en del af ansættelsen, som det havde været gennem mange år – 365 dage om året. Jeg må nok erkende, at jeg synes, det var en meget stor opgave. Jeg følte mig ikke bare som – jeg VAR – et serviceorgan uden megen respons.

Børn

Lise blev født i foråret 1979 – en fantastisk oplevelse at blive forældre. Jeg arbejdede indtil ugen før hendes fødsel og havde 12 ugers barselsorlov, hvorefter hun kom i dagpleje. Hendes tilstedeværelse betød selvfølgelig, at jeg skulle være ekstra påpasselig, så spisetiderne kunne overholdes. Et spædbarn kan man jo ikke programmere, så det passer ind i dagsrytmen.

I efteråret 1982 blev Marie født, så vi var nu lykkelige forældre til to små piger. Det viste sig ret tidligt, at hun havde en mælke-intolerance og kom på alternativ kost en tid, hvorefter problemerne forsvandt i løbet af et halvt års tid. De kom begge i dagpleje, indtil Lise som treårig startede i børnehave.

Som før omtalt havde vi to karle ansat, begge på kost og logi. Det store værelse ovenpå blev delt i to og udstyret med TV og genbrugsmøbler. Vi var ikke længere sammen med karlene om aftenen – de deltog i forskellige fritidstilbud eller så TV på værelset. Vi havde begge lange arbejdsdage og havde brug for at være sammen som familie om aftenen. Gert blev omkring nytår 1980 ramt af diskusprolaps og var stort set sengeliggende i over et halvt år. Han genvandt dog efterhånden sin arbejdsevne, selvom ryggen i de følgende mange år og stadigvæk sætter grænser for hans arbejdsevne.

Da vi i 1986 fik vores tredje datter, Anne-Sofie, måtte vi tage nogle ting op til overvejelse. Vore tre piger, som var født med 3½ års mellemrum, skulle afleveres tre forskellige steder: skole, børnehave og dagpleje. Vi havde en cirka 60-årig kvinde fra nabolaget som egentlig rengøringshjælp. Hun var glad for og dygtig til at lave mad, så vi indgik en aftale om, at hun og hendes mand et par gange ugentligt skulle have karlene til den varme mad. Dette var en rigtig god aflastning og gav mig lidt luft. Med årene blev det afløst af en mid-

dagsaftale med kroen i Hovslund. Karlene boede stadig hos os. De skulle selv holde deres værelser. Med mellemrum fik de udleveret rent sengetøj og skulle så aflevere det snavsede til vask. De erkendte, at de aldrig før havde prøvet at skifte sengetøj, ej heller at støvsuge værelset. Dette fortæller mig noget om den gamle bondekultur. Drengene blev sendt ud til deres far, når de blev så gamle, at de kunne bruges til noget i stald eller mark. Ud til det RIGTIGE arbejde. De indendørs pligter sørgede mor for...

Lønarbejde

Som før nævnt fik jeg ansættelse som socialrådgiver på Haderslev sygehus – først som ferievikar og kort tid derefter en fast halvtidsstilling. Mit job var at rådgive patienter og eventuelt pårørende inden for den sociale lovgivning i bred forstand. I sygehusarbejdet mærkede jeg, hvor stort et nervepres det er at være indlagt: “Er jeg mon alvorligt syg – bliver jeg rask”? Jeg lærte vigtigheden af at veje mine ord og spørgsmål, vise hensyn og skabe ro under samtalerne.

Efter 11 år søgte jeg ansættelse i Kvindeligt Arbejderforbund i Vojens, hvis medlemmer stort set alle var fabriksarbejdere. Hovedparten af arbejdet bestod af samtaler med medlemmer, sagsbehandling af arbejdsskadesager og samarbejde med relevante myndigheder. Derpå fulgte to relativt korte arbejdsforhold som vikar, hvorefter jeg havde en pause i mit arbejdsliv, hvor jeg afprøvede rollen som bondegårdsværtinde.

I 1995 blev jeg ansat i FOA, Aabenraa, der er fagforening for kommunalt ansatte hjemmehjælpere og lignende faggrupper. I første omgang var det nok til varetagelse af arbejdsskadesager, men det blev også et tilbud til medlemmer, som havde personlige problemer af vidt forskellig karakter. Jeg har således lagt øre til mange skæbner og tildragelser i menneskers liv. Det var et både krævende og givende arbejde, og det blev her, jeg afsluttede mit ude-arbejdsliv. Jeg var der i to omgange, sammenlagt i 12 år.

Turisme

Efter kort tid i Immervad kunne det ske, at forbipasserende på Hærvejstur spurgte, om de kunne købe en øl, idet der stadig stod Immervad Kro på gavlen. Vi måtte skuffe dem. Af og til i sommerferien fik vi forespørgsler om natlogi, idet der var en cykelpunktering eller lignende, som forhindrede folk i at fortsætte. Måske fik de så lov at overnatte i laden. Karlene boede jo på værelserne. I det hele taget var der om sommeren en del trafik forbi, hvilket fik os til at tage en beslutning om at indrette en gammel kørestald fra studedrivertiden til en lille sommerbutik, så vi kunne stifte nærmere bekendtskab med de mennesker, der færdedes her. Vi solgte is, postkort, sodavand og Hærvejslandkort, som

netop var udgivet. Desuden handlede vi med keramik fra en lokal kunstner, som dog ret hurtigt blev udskiftet med lettere transportable småting i form af lidt souvenir, blandt andet krus med påtrykt tegning af Immervad bro. Disse gik som varmt brød. Børnene var med tiden blevet så store, at de også kunne deltage i at passe butikken, som kun var åben, når vi var hjemme samt i hele juli måned. Opstarten faldt sammen med Cyklistforbundets udgivelse af en fortegnelse over naturlejrpladser langs Hærvejen, hvor man kunne overnatte i telt for 10 kroner per person. Dette viste sig at blive en succes i 1990'erne, hvor masser af børnefamilier cyklede i deres ferier. Der var adgang til toilet i stalden, hvor de samtidig kunne se på køer og kalve og måske få en snak med bondemanden – et udmærket møde mellem land og by. Der var ofte fem-seks telte hver aften i højsæsonen, hvor jeg om aftenen modtog bestilling på morgenbrød, som jeg bagte næste morgen. Et frisk pust i sommerferien. Dertil kom den årlige Hærvejsvandring, som gik fra Slesvig til Viborg og var arrangeret af vandrersforeningen "Fodslaw". Den lå ganske fast, og den anden tirsdag i juli kom flere hundrede vandrere og holdt rast i gårdspladsen – en begivenhed, som især for børnene rangerede på højde med jul og fødselsdage. Dagen før vandringen var vi ude at plukke en masse jordbær, som børnene solgte til vandrerne i små krus. Vandringen betød også en god omsætning i butikken, som efterhånden blev udvidet med salg af T-shirts, påtrykt tegning af Immervad bro.

Når stalden nu var indrettet, fik vi lyst til at lave julestue i weekenderne i december måned. Stalden var som skabt til halmpynt og julehjerter, så Gert og jeg deltog i Formland-messen i Herning med henblik på køb af julepynt og gaveartikler. Det var for os et fuldstændig fremmed miljø, smarte forretningsfolk, som hastede rundt. Den første gang, vi var på Formland, havde Gert kort forinden været på Agromek, hvor der som bekendt er et ganske andet klientel!

Gerts faster leverede hjemmestøbte lys til julestuen mod, at vi sendte et beløb til Dansk Santalmission. Jeg bandt adventskranse og lavede dekorationer. Vi solgte æbleskiver og alkoholfri gløgg, spillede julemusik på båndoptageren. Vi deltog alle fem i forberedelsen af julestuen, og vi boede omtrent i kørestalden fire weekender i december.

Der lå en juletræsplantage i nærheden, og for en del kunders vedkommende blev det tradition at besøge os i forbindelse med afhentningen af årets juletræ. Ligeledes havde vi enkelte gange foreningsbesøg, hvor vi havde arrangeret kaffe-bord, sang julesange og læste op.

Det var ikke, fordi fortjenesten ved hverken teltplads, butik eller julestuen var særlig stor, men det gav os dejlige oplevelser at møde glade mennesker på udflugt, samtidig med at det var vores fælles familieprojekt. Såvel butik som julestue lukkede vi efter ti år.

Figur 2. Det nyindrettede pilgrimsherberg, sommeren 2008. Foto: privat eje.

I 2008 blev kørestalden omdannet til pilgrimsherberg for vandrere og cyklister. Vores blev ét af et pænt antal herberger, som blev indviet langs Hærvejen denne sommer, og som stadigvæk eksisterer.

Jeg fik efterhånden en drøm om at have mere tid derhjemme – tid til at “pille” blomster – for jeg syntes, at jeg stressede for meget fra det ene til det andet. Turisterhvervet tiltalte mig, hvilket førte til, at vi indrettede yderligere to værelser ovenpå med henblik på at drive bondegårdsferie og bed & breakfast. På dette tidspunkt havde jeg lyst til at holde en pause i mit udeerhverv og havde fået job som kirkesanger i Hoptrup, hvor jeg var i fire år. Menighedsrådet bevilgede mig samtidig en kirkesangeruddannelse på Kirkemusikskolen i Løgumkloster. Gert var afløser ved kirken i Vedsted, så vi fik en fælles opgave med at forberede os til søndagsgudstjenesterne, begravelser og bryllupper. Det havde den sideeffekt, at børnene også fik lært mange salmer.

Efter turistforeningens godkendelse havde vi i løbet af sommeren adskillige familier boende en uges tid, hvilket var med fuld forplejning. Nogle af dem

forventede ligeledes, at vi var med til at tilrettelægge, hvilke seværdigheder de skulle opleve. Det blev dog lige lovlig forpligtende.

Vi foretrak enkeltnatsturisterne, og omstændighederne artede sig sådan, at jeg året efter fik tilbudt et job, som jeg omgående sagde ja til. Vi fortsatte bed & breakfast i sommertiden, og om vinteren var de ledige værelser beboet af svenske skovarbejdere, som var kommet til Danmark for at rydde op efter orkanen i 1999. Senere blev de beboet af udenlandske håndværkere.

Familieliv og fritid

Både Gert og jeg havde krævende og lange arbejdsdage. Når man ser tilbage, er det naturligt at tænke, om vi nu havde tid nok til børnene? Gert var rigtig god til at lege med dem efter endt arbejde. Når vi kom hjem om eftermiddagen, skulle vi have tid til at "lande" og tid til at omstille os. Jeg var sådan indrettet, at jeg sagtens kunne sætte mig – også selvom der var rodet – for at snakke dagens oplevelser igennem, inden vi gik i gang med noget nyt. Typisk skulle jeg lave mad og ordne vasketøj – det var før engangsbleerne.

Efter aftensmaden med karlene spurgte børnene altid: "Hvad skal vi ha' til kaffe?" Dette var optakten til hyggestunden før sengetid, hvor vi – afhængigt af børnenes alder – legede, dansede, lavede kædedans til en eller anden børnesang, spillede spil eller bare snakkede. I weekenderne tog vi til tider på små udflugter; museumsbesøg, biblioteket og lignende. På dette tidspunkt var der mulighed for at lytte til båndmusik på bibliotekerne. Et af højdepunkterne var en dagstur til Flensborg, hvilket foregik både i efterårs- og vinterferien. Det var pusten fra det store udland. Der kunne vi se punkere med grønt hår, der var rullende trapper i de to stormagasiner Hertie og Karstadt. Vi sluttede altid vores besøg der med at gå på McDonalds, som vi på dette tidspunkt ikke havde adgang til i Danmark. Engang var vi i isnende kulde kommet til at tage en genvej i en af de smalle gader ved havnen for at komme op til gågaden. Først da vi konstaterede de kulørte lamper og let påklædte damer, som råbte ud af vinduerne, opdagede vi, at vi gik på Oluf Samsons gang. Det var især børnene noget flove over.

Ellers nød børnene at fordybe sig i leg derhjemme i weekenderne. Familien i Vestjylland skulle også besøges, eller vi fik besøg af dem. Bortset fra lidt traktorkørsel og lidt kalvepasning var børnene ikke meget med i landbruget. Det var blevet for mekaniseret og for farligt. Hvis et af børnene var syge, kom farmor og passede både hus og barn. Da hun selv kom fra en gård, nød hun igen at have karle omkring køkkenbordet.

Da børnene var mindre, holdt vi en uges ferie i sommerhus, lånt af familien. Senere fik vi en combi-camp foræret og begyndte at køre udenlands i en udvalgt uge, der passede ind i landbrugsarbejdet, karlenes ferie og vores lille butik. Det

Figur 3. Berner Sennenhunden, Sica, og Karen Margrethe, sommeren 2008. Foto: privat eje.

var fantastisk at komme hjemmefra til andre egne og nye mennesker. Ofte var storbyerne børnenes foretrukne: Prag, Wien, Venedig, Amsterdam. Endvidere var vi flere gange på besøg hos Gerts bror, som er bosat i Sverige. Da børnene blev større, var det samværet med kammerater, som fyldte, tillige med sport, gymnastik, musikundervisning og ridning.

Jeg har selv siden min barndom været meget glad for dyr, især hunde. Som efternøler var jeg ofte henvist til at beskæftige mig selv, og derfor blev vores hund og katte vigtige dele i mit liv. I Immervad havde vi stort set hund i alle årene, og jeg har altid gået dagligt i mark og skov – og om sommeren plukket forskellige slags bær – altid ledsaget af vores hund. Ligeledes har vores hunde været en naturlig del af familien og har altid opholdt sig i det rum, hvor vi var.

Først i 1980'erne, hvor vores økonomi var meget anstrengt, gjorde jeg mit første indtog i de forholdsvis få genbrugsforretninger, som fandtes på den tid. Det er efterhånden blevet en livsstil. Fantastisk, hvad man kan støde på af gode, brugbare ting: køkkengrej, antikviteter, bøger og tøj. Selvom vores økonomiske status nu er en anden i forhold til 1980'erne, foretrækker jeg stadig genbrugsbutikker frem for såkaldte almindelige butikker.

Gårdens økonomi

Det viste sig, at vi etablerede os i en vanskelig tid – dengang i tillid til, at inflationen ville forsætte. I løbet af de første år, hvor vi byggede stald, udvidede besætningen, forbedrede jorden og foretog andre nødvendige investeringer, fik vi oparbejdet en del gæld, blandt andet i form af udlandslån, hvor renten i 1980'erne steg til 22 %.

Min løn gik til daglige fornødenheder samt mindre anskaffelser til hus og børn. Mine søstre syede en stor del af børnenes tøj, så vi næsten kun havde udgifter til fodtøj. Det var ikke skatten, som tyngede os. Idet vi havde underskud på driften af ejendommen, betalte jeg ingen skat, og børnene havde friplads i daginstitutionerne.

Der var ikke foretaget væsentlige investeringer i stuehuset, bortset fra en gradvis udskiftning af de gamle vinduer samt isolering, men det blev meget hårde år, og vi var af og til i tvivl om, at vi overhovedet kunne fortsætte.

På trods af det havde vi et godt familieliv, hvor vi hverken manglede mad eller andre fornødenheder. Men de gamle værdier som flid og sparsommelighed kunne ikke alene klare det. Selvom jeg var opdraget til stor sparsommelighed, var tanken om adskillige millioner gæld og renternes himmelflugt til tider svære at tackle.

Det kunne ind imellem være svært at se, hvor smukt et sted vi boede. Så hjalp det, at turisterne kom og var imponerede over de dejlige omgivelser og "hovedbygningen", som de kaldte stuehuset!

Det sociale liv

Der var et godt foreningsliv i det sogn, vi boede i, hvilket børnene havde stor glæde af. Det var ikke takket være vores indsats – det havde vi ikke overskud til. Vi var dog hver især en periode i skolebestyrelsen og Gert i menighedsrådet.

Lige fra starten havde vi med mellemrum samkvem med nogle få naboer samt nogle af de landbopar, som boede i området – det være sig til runde fødselsdage, konfirmationer og sølvbryllupper med videre. Det blev naturligt at drøfte de nye tider i landbokulturen, som var ved at brede sig, nemlig at konerne i stigende grad blev udearbejdende, hvilket gik ud over servicen derhjemme. Det var min opfattelse, at nogle af de landhusmødre, som altid havde arbejdet derhjemme, havde svært ved at forstå, hvorfor man absolut skulle arbejde et andet sted. Der måtte vel være nok at tage sig til derhjemme – også at det var lidt synd for manden, at han under konens fravær var nødt til selv at sætte frokost på bordet, lave kaffe med videre.

Eftertanker

Min opfattelse er, at jeg tilhører en af de sidste årgange på landet, for hvem det ikke var en selvfølge, at unge piger fik en uddannelse.

I 2009 var jeg til guldkonfirmation i min fødeby, hvor stort set alle 17 konfirmander var til stede. Det viste sig, at jeg var den eneste af de syv piger, som havde fået en uddannelse. De andre havde arbejdet som ufaglærte og var blevet gift i 20 års alderen. En stor del af drengene havde fået en håndværksmæssig uddannelse.

I dette kan der efter min mening ligge en eller anden traditionel opfattelse på landet af, at pigerne naturligvis efter giftermål skulle være derhjemme for at passe hus og børn. En del af disse guldkonfirmand-piger var dog kommet på arbejdsmarkedet senere i deres liv.

Vores liv falder forskelligt ud. Mine refleksioner går på, at såfremt jeg var blevet gift som 20 årig, var jeg jo aldrig blevet socialrådgiver!

Som landmandskone oplevede jeg til en vis grad mig selv som atypisk. Jeg følte ikke helt, at jeg hørte til i kulturen omkring landbruget. Jeg fandt det for eksempel ikke naturligt at deltage i den lokale husholdningsforening. Jeg prioriterede det ikke højt og havde ikke behov for at komme ud at møde andre mennesker. Jeg havde fået mit kontaktbehov dækket via mit arbejde. Dertil kom, at min identitet ikke udelukkende var at være husmor, men både husmor og udearbejdende.

Jeg var i mange dilemmaer undervejs. Når Landsbladet kom ind af døren, kunne jeg læse: "Syltetiden står for døren". Samme dag modtog jeg måske mit fagblad, "Socialrådgiveren", som var fyldt med tilbud om kurser om forskellige relevante emner inden for mit fag. Det er meget nærliggende at føle sig utilstrækkelig, hvis man breder sig ud over mange ting. Det gjaldt ikke bare det praktiske arbejde, men også tankevirksomheden omkring børn, hus og hjem med alt, hvad det indebar. Kombineret med et udearbejde var det krævende.

Tiden efter årtusindeskiftet

Fra 2001 til 2008 var Gert valgt som viceformand i Dansk Landbrug, hvilket var en stor og god udfordring for ham. Han var i København det meste af tiden og havde råderet over en lejlighed i nærheden af Axelborg, som jeg også kunne benytte. Nogle af årene studerede vore tre døtre i København, så der var god anledning for mig til hyppige besøg i hovedstaden.

Jobbet som viceformand indebar også konferencer i udlandet, hvor jeg af og til fik mulighed for at være med som ledsager – alt i alt et fuldstændig anderledes liv, end vi hidtil havde levet.

Men som bekendt vokser træerne ikke ind i himlen. Den nye livsform var

en udfordring for vores ægteskab. Det var svært at bevare nærheden, en udfordring, som vi arbejdede med, og som vi for længst har fået rettet op på. Vi levede jo også to vidt forskellige liv: Gert med de mange udfordringer, som landbruget havde og stadig har, mens jeg tog vare på hjemmet, havde den daglige kontakt med karlene, havde bed & breakfast om sommeren, samt klarede mit arbejde, indtil jeg i 2006 gik på efterløn.

Inden Gert ophørte med sit viceformandsjob, havde Esben, vores medhjælper gennem 14 år, flere gange ytret ønske om at overtage Immervad. Han og hans kone og to børn havde i flere år boet i vores lejede hus i Hovslund. Vi talte meget om det – for og imod. En overgang talte vi om kompagniskab. Dette krævede stor enighed – ikke kun om den daglige drift, men også om gårdens videre udvikling. Som tidligere omtalt har Gert i mange år haft rygproblemer samtidig med, at han stort set ikke havde udført praktiske opgaver i landbruget, siden han i 2001 tiltrådte som viceformand. Dette kunne let medføre en skæv arbejdsfordeling i et kompagniskab. Uanset hvordan man vender det, vil det altid være en stor beslutning at forlade noget, man selv har bygget op. Det var børnenes opvækststed, som vi alle var bundet til, men børnene var jo for længst fløjet fra reden. Selvom jeg altid har holdt meget af stedet, kunne jeg med tiden sagtens forestille mig en tilværelse et andet sted – med færre forpligtelser. Det endte med, at vi solgte gården per første januar 2009 og flyttede ind i vores sommerhus i Tormaj, som ligger ved Lillebælt, 10 kilometer sydøst for Haderslev.

Summary

In this article Karen Margrethe Karkov tells about her life as a daughter of a smallholder and later on as wife of a farm owner. She was born in West-Jutland in 1945, and so she has experienced the comprehensive structural change that has taken place in Danish agriculture since the end of World War 2. For the women the changes have been radical. The role as a country housewife has almost completely vanished and instead the agricultural women have found their employment in the public or private labour market. Mrs. Karkov describes how she ended up as a trained social worker and how her responsibilities as the farmer's wife had to be adapted to her professional work outside the home. In addition she describes how the outside world also made its way into the farm, as the family took up tourism as a secondary source of income.

Forfatterpræsentation

Karen Margrethe Karkov, født Gregersen i 1945. Uddannet som ekspeditrice, sparekasseassistent og i 1978 som socialrådgiver. Gået på efterløn i 2006 efter mange års dobbelt virke som udearbejdende gårdmandskone.